

(ἀσπριᾶς) λοφίσκου παρὰ τὸ πρὸς τὸ Μοῦλκι κράσπεδον τοῦ ὀροπεδίου τῆς ἐλληνιστικῆς Σικυῶνος, συνήχθησαν ἵκαναι πήλιναι πλαγγόνες παριστῶσαι γυναικας δρθάς ἢ καθημένας, ὡν αἱ πλεῖσται κρατοῦσι πτηνὰ — κύκνους ἢ χῆνας — (εἰκ. 15). Τὰ εἰδώλια είναι κεκονιαμένα διατηροῦσι δὲ ζωηροὺς χρωματισμοὺς καὶ ἀνήκουσι, τὰ πλεῖστα, εἰς τοὺς κατ° ἀρχαιότερα πρότυπα ἔξειλιγμένους τύπους¹. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου συνελέχθησαν καὶ τινα μικρὰ μελανογάνωτα καὶ ἀγάνωτα ἀγγεῖα — σκυφίδια δίωτα, οἰνοχόαι μετὰ τριφύλλου στομίου, λεκανίδες μετὰ πώματος κλπ. — τοῦ 4^{ου} ἢ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀτινα κατετέθησαν μετὰ τῶν εἰδωλίων εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τῆς Σικυῶνος.

Ἄναφέρω ἐν τέλει ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ σπουδαστοῦ τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων κ. Εὐσταθίου Στίκα, κατεμέτρησα τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος, ἥν καὶ ἐσχεδίασα ὑπὸ κλίμακα 1 : 500. Τὸ συνταχθὲν γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα περιέλαβε πάντα τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα κτήρια (Στάδιον, Θέατρον, ναὸν Ἀρτέμιδος, Βουλευτήριον, Μακρὰν Στοάν, Θέρμας, καὶ τὸ ἀνωτέρω περιγραφὲν πειόμορφον ὑπόστεγον κτήριον).

Ιανουάριος 1938.

A. K. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

10. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΜΝΙΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη, ἥτις κατέληξεν εἰς ἀξιόλογα ἀποτελέσματα καὶ δίδει ἐλπίδας εὑρέσεως ἄλλων ἀκόμη σπουδαίων ἔγκαταστάσεων καὶ εὑρημάτων, διεκήκηθ ἀπὸ 21^{ης} Μαρτίου μέχρι 12^{ης} Ἀπριλίου τοῦ 1932 καὶ διακοπεῖσα προσωρινῶς ἐπανήρχισε τὴν 10^{ην} Μαΐου συνεχισθεῖσα ἀνελλιπῶς μέχρι τῆς 18^{ης} Ιουνίου².

Ἴστορικὸν τῆς ἀνασκαφῆς. Οἱ Ἀμνισδός είναι εὔφορος κοιλάς πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Ἡρακλείου περὶ τὰ 7 χιλιόμετρα, διαρρεομένη ὑπὸ δμωνύμου ἐν τῇ ἀρχαιότητι ποταμίου καὶ καταλήγουσα εἰς ἀναπεπταμένον ὠραῖον ἀμμώδη αἰγιαλὸν δύο καὶ ἡμίσεος σχεδὸν χιλιομέτρων μήκους. Σήμερον ἡ κοιλάς καλεῖται Καρτερός, τὸ δὲ μέρος τῆς ἀνασκαφῆς, κείμενον πέριξ τῶν προπόδων βραχώδους λόφου ὑψουμένου διλύγα μέτρα ἀπὸ τῆς θαλάσσης μετὰ παρεῖῶν

¹ Winter, Die antiken Terrakotten Berlin 1930 I σελ. 84 ἀριθ. 3, 4, 5.

² Οἱ πόροι τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν δραχμαὶ 14 χιλιάδες ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Έταιρείας καὶ ἔτεραι 16,000 δραχμαὶ προερχόμεναι ἐξ ἑράνου μεταξὺ ἔξεχόντων εὐγενῶν καὶ φιλαρχαίων δμογενῶν, εὐγενεῖ μερίμνῃ τοῦ κ. Γεωργίου Ζαρίφη. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ποσοῦ 5 χιλιάδες παραμένουσιν ἀνέπαφοι, προσορίζομεναι διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἀγροῦ τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ μικρόν τι ποσὸν 1080 δραχμῶν, ὅπερ ἐπερίσσευσε.

άρκουύντως ἀποτόμων ἐν μέσῳ τῆς ἄμμου, λέγεται Παληοχώρα (*εἰκ. 1*). Αἱ μαρτυρίαι περὶ Ἀμνισοῦ εἰναι δὲ διάγαι καὶ ἐν μέρει συγκεχυμέναι. Ἡ παλαιοτάτη καὶ σπουδαιοτάτη εἰναι ἡ τῆς Ὁδυσσείας (19,188), δπου ἀναφέρεται τὸ μέρος ὃς «λιμένες χαλεποὶ» καὶ μνημονεύεται τὸ σπήλαιον τῆς Εἰλειθυίας. Ἀνάξιαι λόγου εἰναι μαρτυρίαι ὃς τοῦ Διδύμου «Ἀμνισός, πόλις καὶ ποταμὸς Κρήτης» ἔτι δὲ πεπλανημένη ἡ ἀπόδοσις νομισμάτων τινῶν εἰς πόλιν Ἀμνισόν, ὥστε παραμένει ἀβέβαιον καὶ μάλιστα ἀπίθανον, δτι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ

Eik. 1. "Αποφις τοῦ Ἀμνισοῦ. Αριστερὰ δὲ βράχος τῆς Παληοχώρας.

ἐποχῇ ὑπῆρχε ποτε πόλις Ἀμνισός. Οὕτω σπουδαιοτέρα καταντῷ διὰ τὴν σημασίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ἡ σύνδεσίς του μετὰ τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων (γέννησις τῆς Εἰλειθυίας κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, αἱ εἰκοσιν Ἀμνισίδες νύμφαι κλπ.) καὶ πρὸ παντὸς ἡ σύνδεσίς τοῦ Ἀμνισοῦ πρὸς τὴν ἔνδοξον περίοδον τῆς μινωικῆς θαλασσοκρατορίας. Ἐχομεν δῆλα δὴ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος (10,476) δτι «Μίνω φασὶν ἐπινείψ χρήσασθαι τῷ Ἀμνισῷ».

Αἱ ἐπανειλημμέναι ἔφευναι τῆς τοποθεσίας δὲν εἴχον φέρει εἰς φῶς μινωικόν τι λείψανον. Ἀκόμη καὶ τὰ δστρακα Ελειπον. Ἐνεκα τούτου ἡ ἀνωτέρω μαρτυρία είχε γενικῶς κριθῆ ὃς ἀναξιόπιστος. Ο "Ἐβανς εἰς τὸ μέγα ἔργον του περὶ τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἐτοποθέτησεν ἤδη τὸ ἐπίνειον τῆς Κνωσοῦ

ἔγγυτερον πρὸς τὸ Ἡράκλειον, κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καιράτου παρὰ τὴν σημερινὴν Νέαν Ἀλικαρνασσόν. Ἔνεκα τῶν ἐκεῖ τακτικῶς εύρισκομένων μινωικῶν ἀρχαιοτήτων, ὃν τινας δημοσιεύει καὶ ὁ Ἐβανς (Palace of Minos 2, 229 ἔξ.) πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία καὶ ἐκεῖ ἡ ὑπαρξίς συνοικισμοῦ τινος. Δὲν εἶναι ἄλλως καὶ ἀδύνατον νὰ εἰχε δύο ἐπίνεια ἡ μινωικὴ Κνωσός, κατάστασις ἣν ἐκληρονόμησεν εἰτα ἡ Ἑλληνικὴ πόλις, ἥτις ὡς γνωστὸν εἶχε τοιαῦτα τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ Μάτιον. Ἐπίσης ὁ Lehmann - Hartleben εἰς τὸ θεμελιώδες ἔργον του περὶ τῶν λιμενικῶν ἔγκαταστάσεων τῆς Μεσογείου θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σιράβωνος, (Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres (1923) 243) ὁ δὲ Marianī, ὁ μόνος ὁ δύοις ἀναφέρει περὶ ἀρχαιολογικῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀμνισοῦ, διμιλεῖ ἀσαφῶς μόνον περὶ τινῶν ἐνετικῶν ἢ καὶ παλαιοτέρων ἔρειπίων (Monum. Antichi 6 1896 222 ἔξ.).

Ἡ πρώτη σπουδαία ἀνακάλυψις, ἥτις ἔστρεψε τὴν προσοχήν μου πρὸς τὸν Ἀμνισόν, ὑπῆρξεν ἡ εὑρεσις ἀξιολόγου ὑστερομινωικοῦ λαξευτοῦ τάφου, δστις μεταξὺ τῶν ἄλλων περιείχεν ἐλεφάντινον κτένιον μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως καὶ ἀξιόλογον ὑάλινον ἀγγεῖον, τὸ μοναδικὸν τοιοῦτο, ὅπερ διατηρεῖται ἀκέραιον ἐκ τῆς κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. (Ο τάφος ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 11, 1927 - 8 68 ἔξ.). Τοῦτο ἀπεδείκνυεν, ἀν μή τι ἄλλο, ὅτι ἐκεῖ που ὑπῆρχε μινωικὸς συνοικισμός. Δευτέρᾳ ἀνακάλυψις, ἥτις συνέδεεν δριστικῶς τὸν Ἀμνισὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν γραπτὴν παράδοσιν ὑπῆρξεν ἡ δριστικὴ ἀνεύρεσις καὶ ἀνασκαφὴ τοῦ περιφήμου σπηλαίου τῆς Εἴλειθυίας, τὰ εὐρήματα τοῦ δόποιον καλύπτουσιν δλόκληρον τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν Κρήτῃ μέχρι τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς. Πλησίον τοῦ σπηλαίου τούτου ἀνεκαλύφθη ἔτερον μικρὸν τοιοῦτο ταφικῆς χρήσεως, ἀνήκον ἡδη εἰς ΠΜ περίοδον, καθὼς καὶ δεύτερος λαξευτὸς τάφος τῆς ΥΜ 2 ἐποχῆς, δστις δπως δήποτε ἡτο σεσυλημένος (βλ. Πρακτικὰ 1929 95 ἔξ., 1930 91 ἔξ.).

Ἐκτοτε ὑπῆρχον πλέον βάσιμοι ἐλπίδες ἀνευρέσεως καὶ τῶν ἵχνῶν τοῦ ἐπινείου. ች μαρτυρία τοῦ Σιράβωνος ἔπρεπε νὰ προέρχεται ἐκ παλαιοτέρων ἀξιοπίστων πηγῶν, αἱ δὲ σχετικῶς μεγάλαι ἐπιχώσεις τῆς κοιλάδος τοῦ Καρτεροῦ μοῦ ἔδιδον ἐλπίδας εὑρέσεως ἔρειπίων. Ἐν τούτοις ἡ γενικὴ διαμόρφωσις τῆς παραλίας, ὅπου τὸ καλύτερον ἀσυλον κατὰ τῶν ἐπικινδύνων ΒΔ ἀνέμων, οἵτινες κυριαρχοῦσι θέρους καὶ χειμῶνος ἐν Κρήτῃ παρέχει τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς κοιλάδος, ἔτι δ' αἱ αὐτόθι ἐκβολαὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀμνισοῦ, μὲ παρεπλάνησαν νὰ ἀναζητήσω ἐκεῖ τὰ ἵχνη τοῦ μινωικοῦ ἐπινείου. Πλάνη, τὴν δποίαν βλέπομεν νὰ συμμερίζεται καὶ ὁ Μαριάνη πρὸ 30 ἑτῶν, κατ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Λέμαν—Χαρτλέμπεν. Εἰς τὰ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀμνισοῦ μέρη ἔσκαψα φραχύτατα δοκιμαστικῶς κατὰ διαφόρους περιόδους, δπως δήποτε δμως αἱ ἔρευναι κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει νὰ θεωρηθῶσι περατωθεῖσαι ἐκεῖ. ች

κορυφὴ τῆς Παληοχώρας, ἥτις κεῖται πρὸς Βορρᾶν καὶ κάτωθεν τοῦ σπηλαίου τῆς Εἰλειμνίας εἰς ἀπόστασιν 500 περίπου μέτρων καὶ εὐθεῖαν, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἔλκυσῃ τὴν προσοχὴν μου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἐν τούτοις ἐπ' αὐτῆς δὲν εἶχον ἀνεύρει ἡ δστρακά τινα ἀραιὰ YM' 3 ἐποχῆς τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἑνετικῆς καὶ τουρκικῆς ἐποχῆς κτισμάτων καὶ ἡ ἔλαχίστη ἐπίχωσις δὲν ἔδιδον ἔλπίδας σκαφικῆς ἐπιτυχίας. Μ' ὅλα ταῦτα τὰ ἵγνη τοῦ μινωικοῦ ἐπινείου ἔκει, σχεδὸν ἐντὸς τῆς ἄμμου, ἀπλούμενα πέριξ τῶν προπόδων τοῦ λόφου τῆς Παληοχώρας.

Τὸ πρῶτον εὐοίων σημεῖον περὶ τῆς ὑπάρχεως τοῦ συνοικισμοῦ μᾶς ἔδωκε τὸ ἄλλως ἥκιστα εὐπρεπὲς ζῷον, τὸ δποῖον εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ἔθεωρήθη φέρον τὴν καλὴν τύχην: Μία ὕς. Ὁ δπλονόμος τοῦ Λιμεναρχείου Ἡρακλείου κ. I. Τζιτζῆς, δστις εἶχεν ἔξελθει πρὸς καταδίωξιν δυναμιτιστῶν καὶ εἶχε καταφύγει ὑπὸ τοὺς βράχους τῆς Παληοχώρας πρὸς εὔρεσιν δλίγης σκιᾶς, παρετήρησεν δτι τὸ ἀνωτέρῳ ζῷον ἐνῷ ἐσκάλιζε διὰ τοῦ ρύγχους του τὸ ἔδαφος ἐξῆγε κατὰ τὴν ἀναμόχλευσιν ἀφθονα δστρακα καὶ μάλιστα καὶ ἐν τεμάχιον καλοῦ ἀγγείου ἐξ στεατίου. Ὁ ἀξιόλογος ἔκεινος ὑπάλληλος ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ Μουσεῖον, κομίσας συγχρόνως καὶ δείγματα τῶν δστράκων. Ἀμέσως ἐπεσκέφθη τὸ μέρος, τὸ δποῖον ἔκειτο σύρριζα πρὸς τοὺς δυτικοὺς πρόποδας τῆς Παληοχώρας. Είδον δτι ἐπρόκειτο περὶ ἀφθόνων ΜΜ συντριμάτων, τὰ δποῖα ἔχαρακτήρισα ως δηλοῦντα ἀποθέτην τινά, διότι εὑρίσκοντο ἔκει κυριολεκτικῶς ἐν σωρῷ. Ἐξήτησα τὴν πρώτην πίστωσιν ἐκ 2 χιλ. δραχμῶν καὶ οὕτως ἤρχισε δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή.

Τὸ ἀνωτέρῳ σημεῖον ἀπεδείχθη πράγματι δτι ἦτο ἀποθέτης. Ἄγνωστον ἀν τὰ δστρακα ἐρρίφθησαν ἀνωθεν ἡ ἀπετέμησαν ἐκ τῶν πέριξ. Ἐνεκα τοῦ ἀποτόμου τοῦ βράχου ἦτο δυνατὸν νὰ καταρρίπτωνται ἀνωθεν ἐκ τοῦ λοφίσκου ἐκάστοτε. Ἐπρόκειτο περὶ χώρου τριῶν μόλις τετραγωνικῶν μέτρων καὶ ἀβαθεστάτου, μὴ ὑπερβαίνοντος εἰς ἐπίχωσιν τὰ 30 ἐκατοστά. Ἐντεῦθεν συνέλεξαμεν πέντε μεγάλους σάκκους δστράκων, τῶν πλείστων καθαρῶς ΜΜ ἐποχῆς. Ἀξιολογώτερα είναι τεμάχια ἀγγείου μελαμβαφοῦς μετὰ ἐμπιέστων κύκλων καὶ κεφαλὴ εἰδωλίου βοδὸς (0,10 ὕψος) μετὰ λίαν προεξέχοντος ρύγχους, ἀσφαλῶς ΜΜ ἐποχῆς.

Αἱ ἔρευναι ἐπεξετάμησαν καὶ πρὸς ἀλλας διευθύνσεις. Εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Παληοχώρας, δπου ἡ ἐπίχωσις συνίσταται ἐκ καθαρᾶς ἄμμου, εὑρέθησαν δύο ἀξιόλογα ἐρείπια ὀτελῶς δμφότερα ἀνασκαφέντα. Τὸ ἐν, τὸ δυτικώτερον, είναι στενόμακρον «μέγαρον» ἐκτισμένον ἐν μέρει διὰ πελέκητῶν πώρων, ὃν εἰς φέρει ἐγκεχαραγμένον τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Τὸ ἐσωτερικὸν είναι ἀκόμη ἀσκαφόν. Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν παρουσιάσθη τετράγωνον φρεατοειδὲς κατασκεύασμα ἀρχούντως βαθύ, τὸ δποῖον εὑρέθη πλήρες κιστήρεως, ἥτις ἀνευρίσκετο ἀφθονος καὶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον κτήριον. "Ισως ὅμως δὲν δυνάμεθα ἀμέσως νὰ συναγάγωμεν δτι αὗτη ἀπετέλει

ἔμπορευμα (γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ κίσσηρις ἔχοησιμοποιεῖτο ὡς λειαντικὸν διαφόρων οὖσιῶν). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀπετέθη ἐκεῖ αὐτομάτως ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Καὶ σήμερον ἔτι ἡ πέριξ ἄμμος τοῦ αἰγαίου βρίσθει τεμαχίων κισσήρεως τὰ δυοῖα ἀσφαλῶς, ἐκ τοῦ ἡφαιστείου τῆς γειτονικῆς Θήρας προερχόμενα, δὲν είχον νὰ διανύσωσι καὶ πολὺ μικρὸν διάστημα μέχρις οὗ ἀποτεθῶσι κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ὑπὸ τῶν κυμάτων. (Γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν φοβερὰν ἔκρηξιν τῆς Θήρας περὶ τὸ 2000 π. Χ. μέγα στρῶμα κισσήρεως πάχοντος μέχρι 30 μέτρων ἐκάλυψε τὴν ἐναπομείνασαν νῆσον, κατὰ δὲ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 724 ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τὸ ἐκβρασθὲν πλῆθος τῆς κισσήρεως ἐκάλυψε κυριολεκτικῶς τὴν θάλασσαν μεταφερθὲν ὑπὸ τῶν κυμάτων μέχρι Μακεδονίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας). Ἐπίσης ἔφανησαν δύο γύψιναι παραστάδες πολυθύρου ἐντὸς τοῦ Μεγάρου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δοκιμαστικῆς σκαφῆς ἀνεκαλύφθη μικρὸν φυλλάριον χρυσοῦ καὶ τεμάχιον ἀγγείου ἐκ φαγεντιανῆς.

Οὐλίγα μέτρα ἀπώτερον πρὸς Ἀνατολὰς προοήλθεν εἰς φῶς ἔτερον περίεργον κτίομα. Τὸ σχέδιόν του εἶναι τραπεζοειδές, οἱ τοῖχοι παχύτατοι, ὑπερβαίνοντες τὰ δύο μέτρα, ἐσωτερικῶς δὲ σχηματίζεται μικρὸν τετράγωνον δωμάτιον. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔφθασε μέχρι τέλους, ὅπως δήποτε ὅμως κατέστη φανερὸν ὅτι τὸ κτίσμα ἔφερε θύραν κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος σύρριζα πρὸς τὸν βράχον τῆς Παληοχώρας, ὅστις λαξευθεὶς ἐν μέρει ἔχοησίμευσεν ὡς νότιος τοῖχος τοῦ κατασκευάσματος ἐκείνου. Εἰς βαθύτερα στρώματα ἐσωτερικῶς εὑρέθησαν ὅστρακα YM 2 καὶ 3 ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν YM I τοῦ ρυθμοῦ τῆς χλωρίδος. Ἐπίσης ἡ λαβὴ πελωρίου ψευδοστόμου ἀμφορέως. Ἰσως πάντα ταῦτα τὰ ὅστρακα προέρχονται ἐκ τοῦ φορυτοῦ, ὅστις ἀναῳδεὶς ἐκ τῆς Παληοχώρας παρασυρόμενος κατέχωσε κατὰ μικρὸν τὸ οἰκοδόμημα. Οὕτως οὐδὲν βεβαιότερον δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ προορισμοῦ του.

Ἄλλα τὸ σπουδαιότατον τῶν κτισμάτων — τὸ καὶ μόνον τελείως ἀνασκαφὲν κατὰ τὴν ἐφετεινὴν περίοδον — παρουσιάσθη ὑπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας τῆς Παληοχώρας. Ἐνταῦθα εὑρίσκονται μία ἡ δύο ἡρειπωμέναι μάνδραι ποιμένων. Μεταξὺ τοῦ οἰκοδομικοῦ τούτων ὑλικοῦ εὔρον μέγαν κυβόλιθον πελεκητοῦ πάρου καὶ μικρότερον τεμάχιον γυψολίθου, ὑλικὰ ἀμφότερα, τὰ δυοῖα προφανῶς είχον ἀφαιρεθῆ ἐκ μινωικοῦ τινος κτηρίου. Τὸ κτήριον τοῦτο ἡδύνατο βεβαίως νὰ εἴναι ἐν τῶν δύο περιγραφέντων ἥδη, τὰ δυοῖα δὲν κεῖνται μακράν. Ὁπως δήποτε, κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ἐτοποθέτησα δύο τῶν ἐργατῶν νὰ ἀνοίξωσι τάφρον ὑπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας τῆς Παληοχώρας, ἐντὸς ἀγροῦ ὅστις παρουσίαζεν ἥπιαν ἐλαφροτάτην ἔξογκωσιν, ἥτις μοῦ ἐφάνη ὑποπτος. Ἡ τύχη ἐβοήθησεν ἀναφανδόν, διότι ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς ἀνασκαφῆς. Χρήματα δὲν ὑπῆρχον ἀλλα, ὡς δὲ ὑστερον ἀπεδείχθη, ἀν ἡ τάφρος ἦνοίγετο ἐν

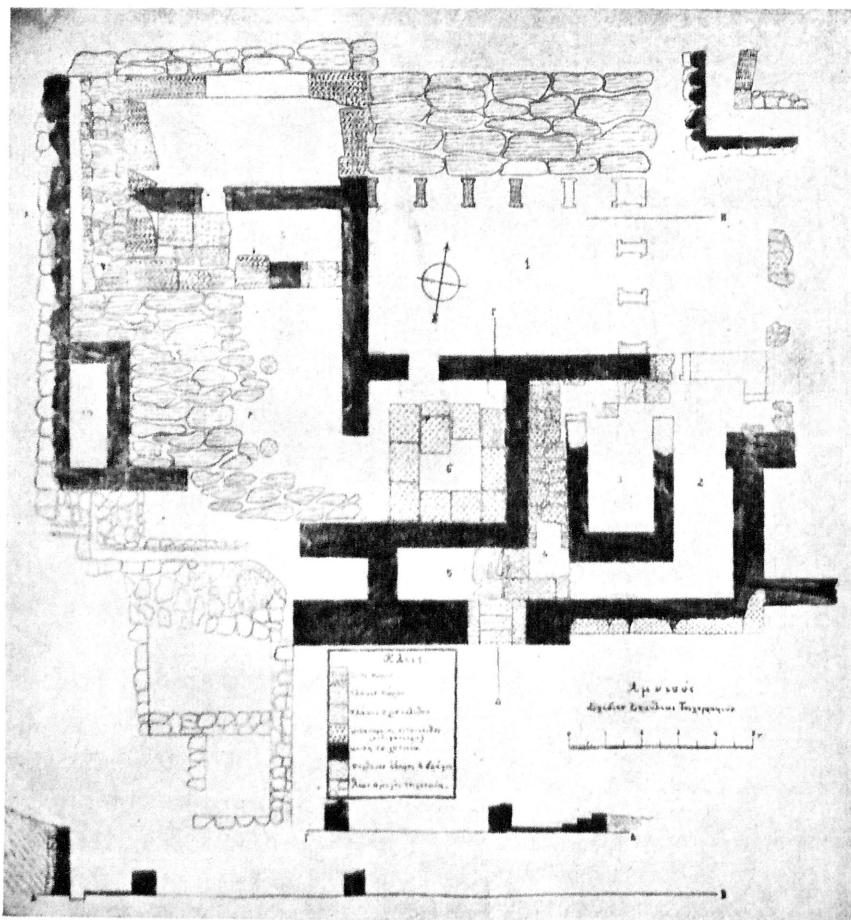
μέτρον δεξιώτερον ἢ ἀριστερώτερον δὲν ἥθελε προέλθει τι ἀξιόλογον εἰς φῶς καὶ ἥθελομεν ἔγκαταλείψει τὸ μέρος. Εὐτυχῶς ἐπέσαμεν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πυρῆνος τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐπρόκειτο νὰ προσδώσουν εἰς τὴν ἀνασκαφῆν ἀσυνήθη σπουδαιότητα. "Ηδη μετὰ μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας προσείλκυσε τὴν προσοχήν μου τὸ ἔξαγόμενον καφεόχρουν καθαρὸν χῶμα τῶν διαλελυμένων πλίνθων. Δὲν εἶχεν ἔτι παρέλθει ἢ δευτέρα ὥρα, καὶ προσεκρούσαμεν ἐπὶ σωροῦ ἀκανονίστου μεγάλων λίθων, τοὺς δποίους οἱ

Εἰκ. 2. "Αποψίς τῆς ἀνασκαμμένης ἐπαύλεως.

ἔργαται μου ἔχαιρέτισαν ὡς « μνημεῖον ». Ἐπεστάτησα εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ μέρους καὶ ὑπῆρξε μέγα εὐτύχημα ὅτι ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτον πλήγμα σκαπάνης, τὸ δποίον ἐπλήγωσε μίαν τοιχογραφίαν, ἀντελήφθην περὶ τίνος ἐπρόκειτο καὶ ἐσταμάτησα τὴν ἐργασίαν. Ἐντὸς δλίγουν ὁ ἔξησκημένος ἀρχιεργάτης μου, παλαίμαχος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ, εἶχε διὰ τοῦ μαχαιρίδίου καὶ μετὰ μεγάλης ἐπιτηδειότητος ἔξαγάγει μερικὰ μικρὰ τεμάχια, τὰ δποῖα προχείρως καθαρισθέντα ἔδειξαν ὥραν ἔρυθρὸν ἔδαφος καὶ μερικὰ ἀκατάληπτα σχέδια. Ἐπρόκειτο περὶ τεμαχίων ἀπὸ ἄνθη κρίνων. Κατόπιν συνεχοῦς ἐργασίας σχεδὸν ἐνδὸς καὶ ἡμίσεος μηνὸς ἀπεκαλύφθη δλόκληρος ἢ « Ἐπαυλὶς τῶν Τοιχογραφιῶν » (εἰκ. 2). "Ἐνα δλόκληρον μῆνα ἔδαπανήσαμεν εἰς τὴν ἔξαγωγὴν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα τὰ δνόματα τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου 'Εμμανουὴλ Σαλούστρου

τοῦ ἀρχιεργάτου Ἰωάννου Μηλιαρᾶ καὶ κυρίως τοῦ βοηθοῦ ἀρχιτεχνίτου Ζαχ. Κανάκη, ὅστις διαρκῶς παραμένων ἐπὶ τόπου καὶ ἀναπτύξας ἔκτακτον ὑπομονὴν κατώρθωσε νὰ ἔξαγάγῃ τεμάχια, τὰ ὅποια ἐθεωροῦντο ἀπηλπισμένα. Μόνον ἐν τεμάχιον καθ' ὅλην τὴν μακροχρόνιον ἐργασίαν κατεστράφη σχεδόν, ἐκ στιγμαίας ἀδεξιότητος, μή κατορθωθέντος νὰ συγκρατηθῇ καλῶς ἐπὶ τοῦ ἐκ γύψου ὑποστρώματος. Τὸ τεμάχιον τοῦτο, μήκους 0,60 περιπου, ἦτο εἰς

Εἰκ. 3. Σχέδιον τῆς «ἐπαύλεως».

μυρία τεμάχια διεροηγμένον καὶ ἔφερεν ἐν μέρει μόνον κρίκους ὡς διακόσμησιν ἐπιφανείας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἦτο ἄγραφον. Ὑπάρχει φωτογραφία πρὸ τῆς ἔξαγωγῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ζημία δὲν ἦτο μεγάλη. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τοιχογραφίαι, μικραὶ καὶ μεγάλαι, ἔξτιχθησαν κατόπιν κοπιώδους καθαρισμοῦ

διὰ τοῦ μαχαιρίου, μεθ' ὅ περιεβάλλοντο δι' ἄπλοῦ ἢ διπλοῦ τύπου ἐκ γύψου, δστις μετὰ τὴν στερεοποίησιν ἐπέτρεπε τὴν ἔξαγωγὴν τοῦ τεμαχίου. Τὰ ἔξαγόμενα τεμάχια μετεφέροντο σχεδὸν ἀνὰ πᾶσαν δευτέραν ἡμέραν δι' αὐτοκινήτου εἰς τὸ μουσεῖον, κρατούμενα προσεκτικῶς ἐπὶ τῶν γονάτων τῶν ἐργατῶν ἐντὸς ἀβαθῶν ἑυλίνων συρταρίων.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν οἰκοδόμημα (*εἰκ. 3*) καταλαμβάνει τετράγωνον περί-

Εἰκ. 4. Ἡ καταπεσοῦσα κλῖμαξ τοῦ ἄνω πατώματος κατὰ χώραν, ὡς εὑρέθη, δρωμένη ἐκ Δυσμῶν.

που χῶρον 20×20 μ. Ὁ ἀξων προσανατολισμοῦ ἀποκλίνει 10 μοίρας πρὸς ἀριστερὰ τοῦ μαγνητικοῦ Βορρᾶ. Κατὰ τὴν BA γωνίαν τοῦ τετραγώνου ὑπάρχει ἐν πολύθυρον (I) πρὸ τοῦ ὁποίου πρὸς B. ἡ μικρὰ αὐλὴ εἶναι κεκαλυμμένη διὰ πλακῶν σχιστολίθου, αἴτινες ἔξακολουθοῦσαι ἐφεξῆς σχηματίζουσιν εἶδος πεζοδρομίου πρὸς Βορρᾶν καὶ Δυσμὰς καὶ προχωροῦσιν εἰς πλακόστρωσιν τοῦ χώρου 7. Ἐκ τοῦ μνημονευθέντος πολυθύρου εἰσερχόμενα διὰ θύρας εἰς τὸν χῶρον 6, ἐστρωμένον διὰ πλακῶν πώρου, καὶ δ ὁποῖος ἐν μέρει θὰ ἐσχημάτιζεν εἶδος «σοττοσκάλα», διότι ἐνταῦθα εὑρέθη, μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ N. πρὸς B. καὶ εἰς ὕψος ἐνὸς μέτρου, πεπτωκυῖα ἀλλὰ κατὰ χώραν σφέζομένη κλίμαξ μετὰ τεσσάρων πωρίνων βαθμίδων, ἥτις ἥγεν εἰς τὸ ἄνω πάτωμα (*εἰκ. 4*). Τῆς κλίμακος ταύτης αἱ βαθμίδες παρουσιάζουν τὴν τριγωνικὴν τομὴν τὴν συνήθη εἰς τὰς συγχρόνους κρεμαστὰς μαρμαρίνας κλίμακας. Τοῦτο ἀποδεικνύει δτι αἱ βαθμίδες θὰ ἐστηρίζοντο ἐπὶ δύο πλαγίως

πρὸς τὰ ἄνω βαίνουσῶν δοκῶν, αἵτινες, ξύλιναι βεβαίως οὖσαι, ἐστερεοῦντο ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου κατὰ τὸ κάτω μέρος καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου κατὰ τὸ ἄνω. Ἐκ τοῦ δὲ εἰσερχόμεθα εἰς τὸ μέγα δωμάτιον 7, ὅπερ φέρει τὰς βάσεις δύο κιόνων κατὰ χώραν καὶ, ὡς φαίνεται, ἵτο ἀνοικτὸν κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν, ὡς διακρίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδίου. Ἐνταῦθα εὑρέθησαν αἱ τοιχογραφίαι, κατὰ τὸ πλεῖστον συσσωρευμέναι εἰς συμπαγῆ πυρῆνα πέριξ τοῦ βορειοτέρου κίονος.

Ἐντεῦθεν εἰσερχόμεθα εἰς τὰ δύο δωμάτια 7 καὶ 8, μετὰ τῶν ὁποίων λήγει τὸ τμῆμα τοῦ μεγάρου, τὸ ἔχον τὴν πρόσοδον διὰ τῆς θύρας τοῦ πολυθύρου I ὁπόθεν εἰσήλθομεν. Ἀμφοτέρων τούτων τῶν δωματίων οἱ ἔξωτεροι κοινοὶ τοῖχοι εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ πελεκητῶν πώρων λίθων, ἐξ ὧν δὲ μέγιστος ἔχει μῆκος 2,20. Πάντων τὸ ὑψος εἶναι δύμοισμόρφως περὶ τὰ 70 ἑκ., ὑψος τὸ δοποῖον ἀριθμοῦσι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ ὑπόλοιποι τοῖχοι. Μόνον τὸ ἀνατολικὸν μέρος εἶναι μέχρι θεμελίων σχεδὸν κατεστραμμένον. Εἰς δὲ δύο τῶν ἀνωτέρω πώρων ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς ἐλλείπουσιν, ἀφαιρεθέντες ὑπὸ λιθωρύχων. Σημειωτέον ἐπίσης, ὅτι οἱ ὁρμοστάται οὗτοι βαίνουσιν ἐπὶ κρηπιδώματος ἀργῶν λίθων, ὅπερ ἥχθη εἰς ὑψος 0,10 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπιμελῶς ὀριζοντιώθη.

Τὸ δύμοιόμορφον τοῦ ὑψους τῶν τοίχων τοῦ κάτω πατώματος φαίνεται μᾶλλον νὰ προέρχεται ἐξ ἔξωτερικῶν λόγων (φθορὰ ὑπὸ τοῦ ἀρότρου κλπ.). Ἰσως δλόκληρον τὸ κάτω πάτωμα εἴχε τοὺς τοίχους λιθίνους, πρὸς δὲ ἐτι καὶ τὰς γωνίας τοῦ ἄνω πατώματος. Ὁτι δύμως τὸ τελευταῖον τοῦτο ἵτο κυρίως ἐξ ὀμῶν πλίνθων, ἐγένετο πλέον ἡ προφανὲς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ πολὺ οἱ ἔξωτεροι κοινοὶ τοῖχοι δυνατὸν νὰ ἥσαν ἐξ δλοκλήρου λιθίνοι, ὡς δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν ἔξαχθέντων λίθων, οἵτινες θὰ ἥσαν πολλοὶ διὰ τὸ κάτω πάτωμα καὶ μόνον.

Εἰς τὸ ἄνω πάτωμα ἡ πρόσοδος ἵτο διετή: Ἐκ μιᾶς κατὰ τὸ ἥμισυ σωθείσης θύρας παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς πολυθύρου στοᾶς εἰσερχόμεθα εἰς τὸν χώρον 2, δοτὶς ἐντὸς αὐτοῦ φέρει τὸ περίεργον διαμέρισμα 3, πιθανῶς τὸ θυρωρεῖον τοῦ μεγάρου. Διὰ τοῦ διαδρόμου 4, οὐ τὴν κυρίαν καὶ συχνὴν χρῆσιν μαρτυρεῖ ἡ πλακοστρωσίς διὰ σκληροῦ τιτανολίθου (σιδερόπετρας), φθάνομεν εἰς τὸν κατ' ὅρθην γωνίαν συνδεδεμένον ἐτερον διάδρομον 5, ὑψηλότερον κατὰ 0,15. Ὁ διάδρομος οὗτος ἵτο προσιτὸς καὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς κατόπιν καθόδου τριῶν βαθμίδων. Ἐντεῦθεν ἀνήρχετο τις τὴν περιγραφεῖσαν ἥδη κλίμακα τοῦ ἄνω πατώματος, ἵτις εἴχε καταπέσει ἐντὸς τοῦ χώρου 6.

Πέρα πάσης ἀμφιβολίας δὲ χῦρος 7 ἐπανελαμβάνετο δὲ αὐτὸς καὶ εἰς τὸ ἄνω πάτωμα, ἵτο δὲ κεκοσμημένος διὰ τῶν εὑρεθεισῶν τοιχογραφιῶν. Τὰ δωμάτια 8 καὶ 9 ἴσως ἄνω συνηνοῦντο εἰς ἓν καὶ μόνον, διότι δὲ ἐνδιάμεσος τοῖχος τοῦ κάτω πατώματος εἶναι λίαν εὐτελῆς. Τέλος καὶ τὸ πολύθυρον I

ἐπανελάμβανετο εἰς τὸ ἄνω πάτωμα. Τοῦτο ἀποδεικνύει μία παραστὰς τοῦ ἄνω δρόφου, καθὼς καὶ πολλαὶ πλάκες σχιστολίθου, δι' ὧν ἐκαλύπτετο τὸ δάπεδον τοῦ δρόφου τούτου. Τούναντίον τοῦ ὑπέρ τὸ 7 χώρου τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο δι' ὠραίων πωρίνων πλακῶν. Ὁ χῶρος 2-3 δὲν προέκυψαν ἀποδείξεις ὅτι εἶχεν ἄνω πάτωμα.

"Ἄλλοι ἀβέβαιοι καὶ εὐτελεῖς τοῖχοι φαίνονται κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ μεγάρου. Ἀσφαλῶς ἡσαν βιηθητικῆς χρήσεως διαμερίσματα. Τὸ 10 ἦτο ἀποθέτης ἀχρήστων εἰδῶν, ενρεμεῖς πλήρης δστράκων καὶ τινῶν ἀκεραίων ἀώτων κυαθίσκων, τῶν συνηθεστάτων εἰς πᾶσαν μινωικὴν ἀνασκαφῆν. Τέλος μνημονευτέον τοῦ κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ μεγάρου εὐτελοῦς κατασκευάσματος, διότι ἔκει καὶ παρὰ τὸν σημειούμενον ἐν τῷ σχεδίῳ γυψόλιθον εὑρέθησαν τὰ τεμάχια χαλκοῦ σκεύους, ἵσως κατόπτρου καὶ συνεργικωμένα φυλλάρια χρυσοῦ, ἀτινα φαίνεται νὰ ἐπενέδυν τὴν ἔυλην λαβήν.

Ἐνρήματα. Τοιούτον δξιόλογον ἀρχιτεκτόνημα είναι περίεργον ὅτι εἰς κινητὰ εὑρήματα σχεδὸν οὐδὲν ἀπολύτως παρουσίασε. Πολύτιμα πράγματα βεβαίως δὲν είναι κοινά, ἐν Κρήτῃ δὲ μάλιστα οὐδόλως ἀφθονοῦσιν. Ἐν τούτοις είναι παράδοξον, ὅτι δὲν εὑρέθησαν τούλα-

Εἰκ. 5. Ἀγγεία ἐκ τῆς ἐπαύλεως.

χιστον ἀγγεῖα. Μόνον ἐν τεμάχιον μεσομινωικοῦ εὑρέος κυάθου εἰναι ὅξιον ἰδιαιτέρας μνείας, εὐρεθὲν ἐντὸς τοῦ διαδρόμου 5. Τὰ ἄλλα εἰναι ὅλως ἀσήμαντα ἀγγεῖα, (*εἰκ. 5*) πλὴν ἔτι μιᾶς πρόχου ἡτις ἀγνωστον ἀκόμη κατὰ πόσον θὰ εἰναι δυνατὸν νὰ ἀνασυγκροτηθῇ. Μία ὁμάς ἀγγείων μαγειρικῆς χρήσεως (*εἰκ. 6*) εὑρέθη ἐντὸς τοῦ 2 κοὶ παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ 3, τὰ δὲ πέριξ μελανίζοντα χώματα δεικνύουν ὅτι ἐδῶ ἦτο τὸ μαγειρεῖον. Ἐπίσης μοναδικὴν ἔξαρτεσιν παρουσιάζει τὸ παρὸν μέγαρον ὃς πρὸς τὴν ἀπουσίαν μεγάλων πίθων ἀποθηκεύσεως, οἵτινες μέχρι τοῦδε οὐδέποτε ἔλειψαν ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα, τὰ

Εἰκ. 6. Όμὰς ἀγγείων μαγειρικῆς χρήσεως ἐντὸς τοῦ χώρου 2.

μέγαρα καὶ τὰς ἀπλᾶς ἔτι οἰκίας. Τὸ τοιοῦτον εἰναι δυσκόλως τυχαῖον καὶ ἀποκλίνω νὰ ἔρμηνεύσω τὸ πρᾶγμα ὃς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὸ παρὸν οἰκημα συνεδέετο πρὸς ἐπίσημόν τινα χρῆσιν, δν προωρισμένον ὃς ἔδρα ἐπισήμου ἀρχοντος, ὃς μέγαρον ὑποδοχῆς τῶν καταπλεόντων εἰς τὸν λιμένα, ἢ τέλος ὃς βασιλικὴ ἔπαυλις δπου χρείας τυχούσης διέμενεν ἐπὶ βραχὺ δ βασιλεὺς τῆς Κνωσοῦ δσάκις κατήρχετο πρὸς τὸν λιμένα.

Αἱ τοιχογραφίαι. Εἰναι ἐν τούτοις ἀληθές, ὅτι τὴν σπάνιν ἄλλων εὑρημάτων ἀνεπλήρωσαν πλουσιοπαρόχως πολύτιμα καὶ ἀφθονα λείψανα τοιχογραφιῶν (*εἰκ. 7*). Ταῦτα εὑρέθησαν ἀποκλειστικῶς ἐντὸς τοῦ δωματίου 7 καὶ εἰς ὑψος ἀπὸ ἐνδὸς μέτρου μέχρι 0,40 ἀπὸ τοῦ δαπέδου. "Οτι ἔπεσον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου χώρου τοῦ ἀνω πατώματος οὐδεμίᾳ παραμένει

ἀμφιβολία. Πολλὰ τεμάχια ἔκειντο ἐπὶ τῶν πωρίνων πλακῶν τοῦ ἄνω πατώματος, οἵτινες κατέπεσον προηγουμένως καὶ ἐπ’ αὐτῶν συνέπεσον εἴτα οἱ ἐξ ὡμῶν πλίνθων τοῦχοι. Διὰ τοῦτο αἱ τοιχογραφίαι περιεβάλλοντο ἀποκλειστικῶς ὑπὸ καφεχρόου καθαροῦ χώματος, πολλάκις μάλιστα αἱ πλίνθοι διετήρουν τὸ σχῆμα των καὶ ἐπ’ αὐτῶν ἥσαν ἔτι προσκεκολλημένα τὰ τεμάχια τοῦ κονιάματος.

Ἄκριβεστέρα περιγραφὴ τῶν τοιχογραφιῶν δὲν εἶναι δυνατή πρὸ τοῦ ἐντελοῦς καθαρισμοῦ καὶ σχετικῆς ἐπ’ αὐτῶν μελέτης. Ἀνήκουσι πᾶσαι

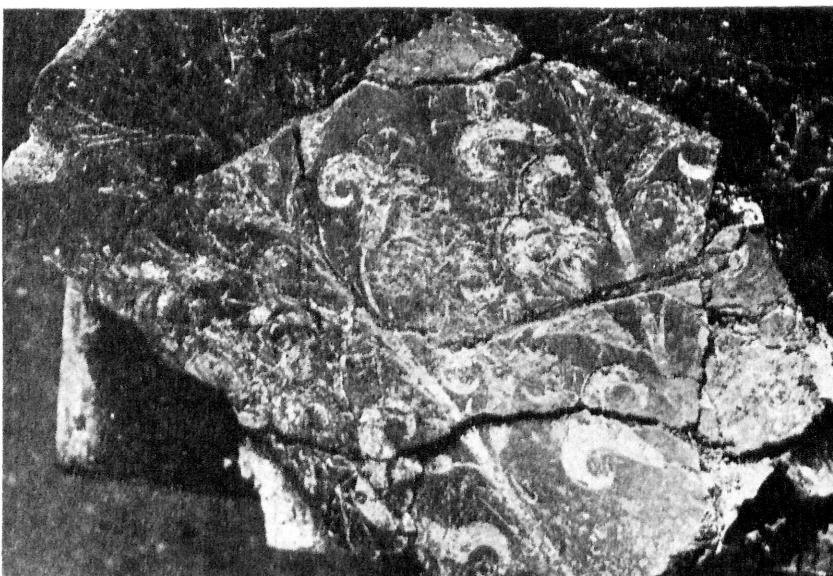
Εἰκ. 7. 'Ο χῶρος, δπον εὑρέθησαν αἱ τοιχογραφίαι.

ἀνεξαιρέτως εἰς τὸν πρωιμάτερον ρυθμὸν τῆς χλωρίδος καὶ οὐδὲν ἔχνος ζωικοῦ ὅντος παρουσιάσθη. Κυρίως εἰκονίζονται τριῶν εἰδῶν φυτά: 1) Κρίνοι οἵτινες δεικνύουν τὴν πρωτοφανῆ μέχρι σήμερον τεχνοτροπίαν, διτὶ τὰ στελέχη καὶ τὰ ἄνθη των ἔχουσιν ἐκβαθυνθῆ ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ ἐδάφους καὶ πληρωθῆ κνανῆς καὶ λευκῆς πάστας (εἰκ. 8 - 8α). 2) Κρινοειδῆ καὶ ιριδοειδῆ γραπτὰ διὸ ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. 3) Φυτὰ τῆς οἰκογενείας τῆς μίνθης κατὰ πυκνὰς συστάδας ἐπὶ ἐδάφους μεταβαλλομένου διὰ κυματιστῆς συνδέσεως ἀπὸ ἐρυθροῦ κάτω εἰς λευκὸν ἄνω (εἰκ. 9). Ἐπίσης ἀνεκαλύφθη ἐν μικρὸν τεμάχιον φέρον συστάδα κροκοειδῶν.

Τὰ εὑρεθέντα λείψατα ἐπιτρέπουσι σαφῆ ίδέαν τῆς διατάξεως τοῦ δλου.

Τὰ ὑπὸ ἀρ. 1 φυτὰ ἔξερχονται ἀπὸ εἴδους κλιμακωτῶν ἀνδήρων, ἃτινα εἶναι εἰσέτι ἀτελῶς προστηρομοσμένα. Τὰ ὑπὸ ἀρ. 3 φύονται ἀπὸ βάσεων αἵτινες καταλήγουσιν ἐκατέρωθεν εἰς κοῖλον περίγραμμα καὶ ἐπίκεινται ἀλλήλων, ὡς φαίνεται, εἰς διπλᾶς σειρᾶς μετὰ ὥραίου κοσμήματος τεθλασμένων γραμμῶν εἰς τὰ ἐνδιάμεσα.

Τὰ εὑρεθέντα τεμάχια θὰ καταστῇ ἵσως δυνατὸν νὰ ἀποδώσωσιν ὅλοκληρον τὴν σύνθεσιν τοῦ τοιχογραφημένου δωματίου, διότι ἐν συνόλῳ ἀποτελοῦσιν ἐπιφάνειαν πλειόνων τετραγωνικῶν μέτρων. Μόνον τὸ τεμάχιον τῶν

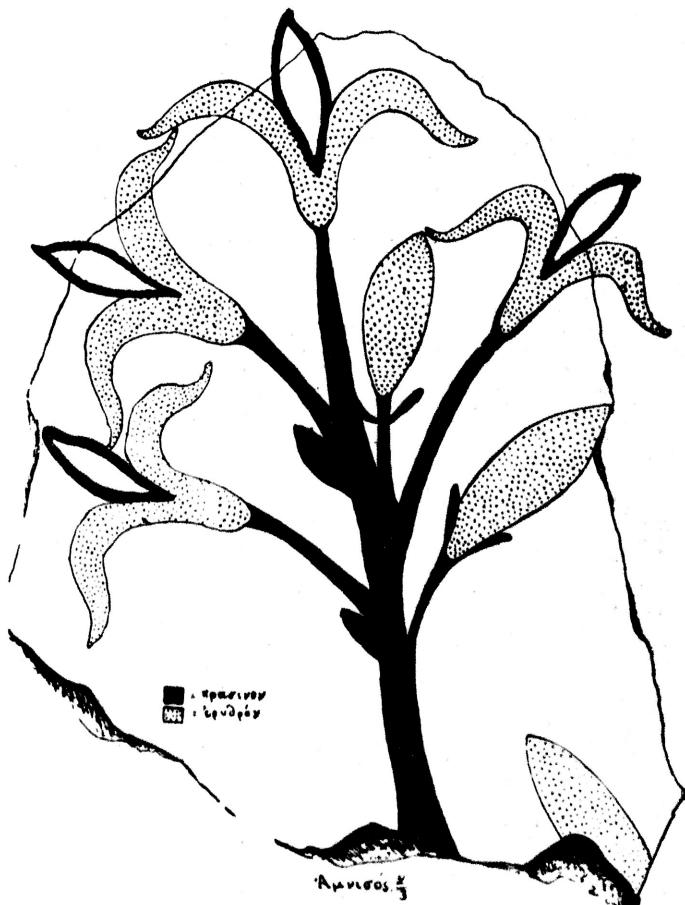

Εἰκ. 8. Μέρος τῆς τοιχογραφίας τῶν ἐμπιέστων κρίνων.

ἐμπιέστων κρίνων ὑπερβαίνει τὸ 1.50 εἰς ὕψος ἐπὶ ἐνὸς καὶ πλέον μέτρου πλάτους. Ἐκ τῆς θέσεως τῶν τεμαχίων, ἦτις ἐκάστοτε ἐπιμελῶς ἐσημειοῦτο καὶ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ τρόπου τῆς πτώσεώς των, συνάγεται ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος δὲν ἔφερε διακόσμησιν, ὁ βόρειος ἔφερε τὰ ἐμπιέστα κρίνα, ὁ δὲ δυτικὸς τέλος τὰ ἔρυνθρα ἱριδοειδῆ καὶ τὰς συστάδας τῆς μίνθης. Ὁ νότιος φαίνεται νὰ μὴ ἥτο πλήρης τοῖχος (ὡς καὶ εἰς τὸ κάτω πάτωμα) ἔφερε δὲ εἰς πολὺ μικροτέραν κλίμακα πιθανῶς ὅμοια ἱριδοειδῆ καὶ τὰς συστάδας τοῦ κρόκου.

Ἡ σπουδαιότης τῶν τοιχογραφῶν τούτων, ἐφόσον ἡ μέχρι τοῦδε σπουδή των ἐπιτρέπει νὰ ἴδωμεν, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι μᾶς παρουσιάζουσι μίαν ἀγνωστον μέχρι τοῦδε βαθμίδα ἔξελλεως τῆς μινωικῆς τέχνης. Ἡ μελέτη τοῦ ρυθμοῦ των μᾶς πείνει, ὅτι αὐται εἶναι ἡ ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ τῆς τοιχογραφίας, ἥν

έγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε ἐκ μόνης τῆς ἐπιδράσεώς της ἐπὶ τὴν ἀγγειογραφίαν. Ἐπὶ παραδείγματι δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ἔμπειστοι κρίνοι εἶναι τὸ πρωτότυπον τῶν περιφήμων «ἀγγείων μὲ τὰ κρίνα» τῆς Κνωσοῦ, ἀνηκόντων εἰς τὴν MM 3 ἐτι ἐποχήν. Ὁμοίως πλεῖστα ἄλλα ἀγγεῖα τῆς YM Ia ἐποχῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς χλωρίδος ἥρεύσθησαν τὰ θέματά των ἐξ

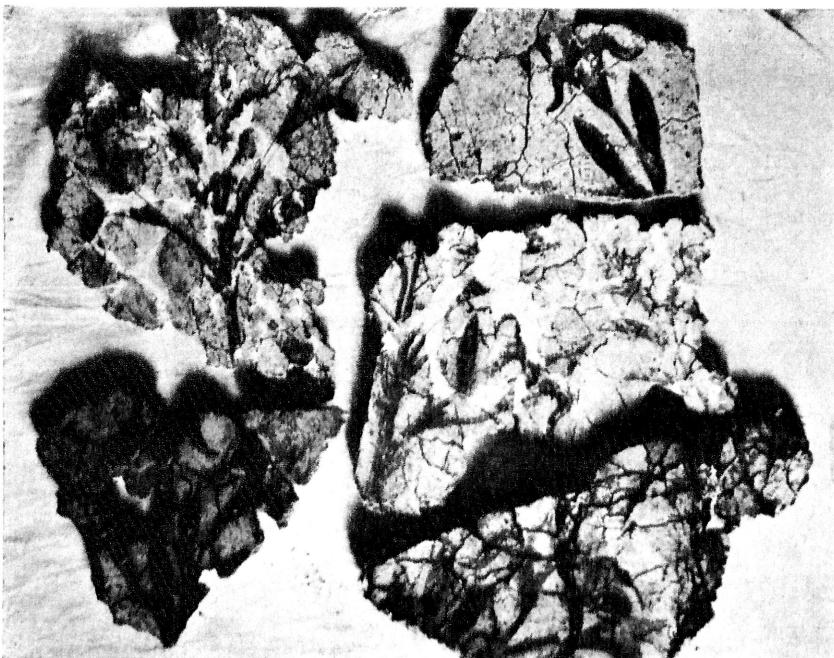

Εἰκ. 8α. Έικόνα γράφημα ἐνὸς τῶν τεμαχίων τῆς εἰκόνος 8.

ἀναλόγων πρωτοτύπων. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Κνωσοῦ καὶ 'Αγίας Τριάδος εἶναι ἐναργῶς προκεχωρημένου ρυθμοῦ. Τὰ φυτὰ ἐκπηδῶσι πανταχόθεν ζωηρότερα καὶ εὐκινητότερα, διαχύνονται μὲ χαρίεσσαν ἐλαφρότητα ἐπὶ τῆς ἐπιφάνειας. Τούναντίον αἱ τοιχογραφίαι τοῦ 'Αμνισοῦ παρουσιάζουν τὸ λιτὸν καὶ αὐστηρὸν ὑφος τῆς ἀρχαϊκότητος, ἐπίσης δὲ τὰ εἰδη τῶν παριστωμένων

φυτῶν εἶναι λίαν περιωρισμένα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ποικιλίαν τῆς ὁριμοτέρας ἐποχῆς, ἔτι δὲ καὶ τὰ χρώματα τοῦ τεχνίτου διλιγότερα.

Τὴν μεγαλειτέραν συγγένειαν πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀμνισοῦ παρουσιάζει ἐκ τοῦ ἡδη ὑπάρχοντος ὑλικοῦ ὃ διάκοσμος τῆς «Οἰκίας τῶν Τοιχογραφιῶν» ἐν Κνωσῷ («Εβανς, Palace of M. 2 431 εξ.). Τὰ παριστώμενα φυτὰ εἶναι ἐν μέρει τὰ αὐτά, καθὼς καὶ ὃ τρόπος τῆς συλλήψεως, ἐν τούτοις ἦ ἐκτέλεσις εἶναι διάφορος ἐνταῦθα, ἀκολουθοῦσα τοὺς κανόνας τῆς ζωηροτέρας ἔξαπλώσεως τῆς γλωρίδος ἐπὶ τῆς πρὸς διακόσμησιν ἐπιφανείας.

Εἰκ. 9 Τοιχογραφίαι μετὰ παραστάσεων Ιριδοειδῶν καὶ «μίνθης».

Χρονολογία. Ἡ «ἔπαυλις τῶν τοιχογραφιῶν» φέρει ἐγκεχαραγμένον ςβαθῶς ἐπὶ δύο πωρολίθων τὸ σύμβολον τῆς τριαίνης τρίσ. Ἐπὶ ἄλλων δμως λίθων φέρονται ἄλλα σημεῖα λίαν βαθέως (σταυρὸς δικτάκις, ἀστὴρ δίς, βέλος δίς), πρᾶγμα τὸ δποῖον προδίδει ΜΜ ἐποχήν. Ὁμοίως τὰ ἐλάχιστα εὑρεθέντα ἔχην ἀγγείων μερίζονται μεταξὺ τῆς ΜΜ καὶ ΥΜ ἐποχῆς, δι μημονευθεῖς μάλιστα εὐφὺς κύαθος φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς παλαιοτάτην φάσιν τῆς ΜΜ 3 ἐποχῆς, ἔχων λεπτότατα τοιχώματα καὶ ἔχην ἐρυθρῶν τωινιῶν. Ὁ ἀρχαικὸς ρυθμὸς τῶν τοιχογραφιῶν ἔτονίσθη ἀνωτέρω. Διὰ πάντα ταῦτα ἡ κτίσις τῆς ἐπαύλεως πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρώιμον ΜΜ 3 ἐποχήν, περὶ τὸ 1700-1650 π. Χ.

‘Ως πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου τοσοῦτο μόνον δυνάμενα νὰ εἴπωμεν, διὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε βιαία. Ἰχνη πυρᾶς παρετηρήθησαν ἀφθονα: Πλεῖστοι λίθοι εὑρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀσβεστοποιήσεως ὑπὸ τοῦ πυρός. Τοῦτο φαίνεται κυρίως κατὰ τὸν χῶρον τῆς πολυθύρου στοᾶς, ἡς πᾶσαι αἱ παραστάδες εἶναι ἰσχυρότατα κεκαυμέναι, τὸ πέριξ χῶμα μαυρισμένον καὶ τὰ ἵγνη ἀπηνθρακωμένου ἔύλου προέκυψαν ἀφθονα. Ἐπίσης εὑρέθη ἀπηνθρακωμένον τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ νοτίου κίονος τοῦ χῶρου 7, ὅρθιον ἀκόμη ὑπὲρ τὴν βάσιν του.

Ταῦτα εἶναι λείψανα πραγματικῆς πυρκαϊᾶς, οὐχὶ βαθμιαίας ἀπανθρακώσεως τοῦ ἔύλου, ἡς τὸ χρῶμα διακρίνεται ὡς ωχρότερον καστανόχρουν, παρόμοιον πρὸς τὸ τῶν λιγνιτῶν. Ἀφ' ἑτέρου παρουσιάσθησαν διαρκούστης τῆς ἀνασκαφῆς διδακτικώτατα φαινόμενα πτώσεως τῶν λίθων πρὸς τὰ ἔξω, περὶ ὧν καλύτερον πάσης περιγραφῆς δύμιλεῖ ἡ φωτογραφία, ληφθεῖσα ὅτε ἡ ἀνασκαφὴ εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς ὑψηλὰ στρώματα (*εἰκ. 10*). Μετὰ τὸ πέρας παρετηρήθη ἐν περίεργον φαινόμενον, διὰ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο (ἥτοι τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου 9) καὶ αὐτὸι οἱ πώρινοι ὅρθοστάται, δύο τὸν ἀριθμόν, ἔχουσιν ἐκτιναχθῆ πρὸς τὰ ἔξω ἐξαρθρωθέντες ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τοῖχου ὑπὸ φοβερᾶς τινος δυνάμεως. Τὴν δύναμιν ταύτην τὴν γνωρίζομεν καλῶς ἐν Κρήτῃ. Εἶναι οἱ ἰσχυροὶ σεισμοὶ οἱ συνταράσσοντες συχνότατα τὴν βιορείαν παραλίαν τῆς νήσου. Ἐτερον διδακτικὸν παράδειγμα πτώσεως λίθων παρετηρήθη παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ἀποθέτου 10. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τῶν γωνιαίων λίθων. Πάντες μάλιστα ἔφερον τὰ ἀνωτέρω μνημονεύθέντα βαθέα ΜΜ οἰκοδομικὰ σημεῖα.

Πρὸς τὸ παρὸν διὰ μείνη ἀνοικτὸν τὸ ζήματα τοῦ αἰτίου τῆς καταστροφῆς. Δὲν εἶναι δῆμως δυνατὸν ἡ νὰ τονισθῇ τὸ γεγονός, διὰ ἡ καταστροφὴ αὐτῇ, ἥτις ἐγένετο διαρκούστης τῆς πρώτης YM ἐποχῆς, εἶναι σύγχρονος καὶ διὰ τὸ λοιπὸ μέγαρα Νίρου, Τύλισου καὶ Σκλαβοκάμπου. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἴστορικῆς ἀξίας ἥν ἔνέχει, πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης. Πάντως εἶναι ἀκρως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, διὰ διαρκαιολόγος δὲ εὑρίσκων ἐν μέγαρον ἐν Κρήτῃ γνωρίζει ἡδη ἐκ τῶν προτέρων διὰ τοῦτο ὅταν ἔχῃ θεμελιωθῆ κατὰ τὴν ΜΜ 3 ἐποχῆν, ὅταν ἔχῃ καταστραφῆ διαρκούστης τῆς πρώτης YM καὶ ὅταν παρουσιάζῃ ἀφθονα τὰ ἵγνη τῆς πυρᾶς. Τὸ δημοιόμορφον τοῦ φαινομένου ἀπαιτεῖ ἐρμηνείαν, ἥτις δέοντας νὰ ἀναζητηθῇ εἰς μίαν ἔξωθεν ἐπελθοῦσαν λαίλαπα καταστροφῆς. Γνωρίζομεν δὲ περὶ τοιούτων ἴστορικῶν γεγονότων τόσον δλίγα πράγματα ἀκόμη! (βλ. περὶ τοῦ ξητήματος ἀναλόγους σκέψεις μου εὑρύτερον ἐκπεφρασμένας ἐν *Bulletin de Corresp. Hellénique* 63 1929 376 ἐξ.).

Ἄλλαι ἔρευναι εἰς τὰ πέριξ. Διάφοροι δοκιμαὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἔκτασεως μελλουσῶν ἔρευνῶν ἐν Ἀμνισῷ παρέσχον λίαν ἀνθαρρυντικὰ ἀπο-

τελέσματα. Ἡ πρὸς δυσμὰς τῆς Παληοχώρας ἔκτασις παρουσιάζει διάφορα λείψανα κτισμάτων, δύν τινα ἐντὸς τῆς ἄμμου πιθανὸν νὰ εἶναι ἵχνη λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς τῶν 5 χιλιόμ. ἀνατολικώτερον κειμένων Ἀγίων Θεοδώρων. (Πρακτικά τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. 1925 - 6 141 ἔξ., 1929

Εἰκ. 10. Πτάσις λίθων πρὸς τὰ ἔξω καὶ περίεργος μετακίνησις δύο δρυστατικῶν δγκολίθων τῆς ἐπαύλεως δύν δ εἰς ἔχει μῆκος 2 μέτρων, (ἀποτέλεσμα σεισμοῦ;)

94 ἔξ.). Ἐπὶ τῆς βιορείας κλιτύος τῆς βραχώδους Παληοχώρας ὑπῆρχεν εἰς διάφορα μέρη ὀλίγον χῶμα, τὸ δποῖον ἡρευνήθη. Ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα

ὑπῆρξεν ἢ εὔρεσις πρωτομινωικοῦ ἐνταφιασμοῦ μετά τινων ἀρχαιοτήτων καὶ δύο ἀξιολόγων στιλβωτῶν ἔρυθρωπῶν ἄγγείων τῆς κατηγορίας Πύργου. Τὴν ΜΜ ἐποχὴν ἀντιπροσωπεύει οὐ μόνον δι μημονευθεὶς ἀποδέτης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ τρεῖς μικραὶ πρόδοι εὑρεθεῖσαι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου.

Εἰκ. 11. Ἀγγεῖα Ἐνετικῆς ἐποχῆς ἐξ Ἀμνισοῦ (στιλπνή τεχνικὴ διὰ μολυβδώσεως τοῦ 17ου αἰώνος).

Ἐλέχθη ἡδη, δτι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι τὰ λείψανα μεταγενεστέρων, ἐνετοτουρκικῶν κτισμάτων, καθὼς καὶ τὸ λείψανον τείχους τινός, τὸ δποῖον εἶναι Ἰσως βυζαντινόν. Ἐσκάψαμεν δοκιμαστικῶς τρεῖς ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐκείνων, πάντοτε

δ' εύρομεν ύπό τὰ δάπεδά των YM κεφαλικήν, τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας MM προχοῖσκας καὶ ἐν γυναικεῖον εἰδώλιον YM 3 ἐποχῆς. "Ας μνημονευθῇ ὃς τελευταῖον εύρημα ἔντὸς μιᾶς τῶν οἰκιῶν τούτων διὰς οἰκιακῶν σκευῶν καὶ καθ' ἔαυτὴν ἀξιόλογος, ἀλλὰ καὶ ὡς ἵστορικὸν τεκμήριον. Πρόκειται περὶ εἰκοσάδος ἀγγείων μολυβδωτῶν, πηλίνων τινῶν μεγαλυτέρων ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, ἐνὸς χειρομύλου, δύο μεταλλίνων λύχνων καὶ διαφόρων σιδηρῶν ἀντικειμένων, ὅν μεταξὺ μία ψαλίς καὶ εἰς κώδων προβάτου. Ταῦτα εἶναι λείψανα τῆς τελευταίας ἐνετικῆς ἐποχῆς, ἡ δὲ καταστροφὴ τῶν ἀνωτέρω οἰκιῶν δέον ἀναμφιβόλως νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς πρώτας ἐφόδους τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Κρήτης περὶ τὸ 1650 π. Χ. (εἰκ. 11).

Τὸ γεγονός τοῦτο μᾶς φέρει ἀβιάστως εἰς τὴν σημασίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ὃς τόπου προσφρίσεως. Δὲν ἡτο τυχαία ἡ ἐκλογή του ὑπὸ τοῦ «Μίνωος» ὃς ἐπινείου, ἀλλ' εἶναι ἡ προσφροτάρερα θέσις, δεδομένου μάλιστα δτὶ ἔχει θαυμάσιον αἴγιαλὸν πρὸς ἀνέλκυσιν τῶν προϊστορικῶν πλοίων κατὰ τὸ γνωστὸν δημητρικὸν ἔθιμον. Ἐνταῦθα λοιπὸν εὑρισκον κατάλληλον καταφύγιον οἱ στόλοι τῆς μινωικῆς Κνωσοῦ. Ἐνταῦθα προσωριμίσθη ὁ Θησεὺς καὶ ἴσχυρίζεται δτὶ προσωριμίσθη καὶ ὁ Ὄδυσσεύς. Ἐνταῦθα ἐπίσης ἀπεβιβάσθη ὁ Βυζαντινὸς στρατηγὸς Καρτερὸς τὸ 826 μ. Χ., δπως θὰ ἀπεβιβάσθησαν καὶ οἱ πρῶτοι Τούρκοι ἐπιδρομεῖς, ὃς ἐλέχθη ἀνωτέρω.

"Ελπίζομεν δτὶ ἡ μέλλουσα ἔρευνα θὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ ἄλλας ἔγκαταστάσεις τοῦ ἐπινείου τούτου, καθὼς καὶ τὴν δδὸν τὴν ἀγουσαν πρὸς τὴν Κνωσόν, ἣς νομίζω δτὶ εἰς ἐν μέρος δυνάμεια ἥδη νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰ ἔχην ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μακραίωνος χρήσεως βαθέως διαβεβρωμένου βράχου.

ΣΤ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ